TOLSTOI – OMUL ŞI OPERA – ÎN VIZIUNEA LUI TURGHENIEV

Adriana CRISTIAN

Un aspect aproape necunoscut al activităţii lui Turgheniev –, necercetat din diverse motive, chiar ignorat cu bunăştiinţă – este vremea să fie investigat cu obiectivitate, fără idei preconcepute. Mă refer la ipostaza de critic literar. Lucrările de istorie a criticii literare ruse – până şi cea semnată de V.A. Nedzvedţki şi G.V. Zâkova[1], apărută în acest an – nu-i acordă nici o frază importantei contribuţii a clasicului rus în acest domeniu de-a lungul celor patru decenii de activitate. Or, ea a fost apreciată pozitiv încă de la debut de către Bielinski însuşi, care spunea că tocmai critica literară este adevărata vocaţie a lui Turgheniev.

Reputatul critic francez Albert Thibaudet afirma: „Geniile nu trec pe lângă critică fără să-şi lase urmele de aur”[2]. Avea în vedere „intuiţiile” sau „sclipirile divinatorii” ale marilor artişti, expuse în aşa-numita „critică spontană” pe care o fac ei în conversaţii, corespondenţă sau jurnale intime, unde se referă de obicei la maniera proprie de creaţie ori o ironizează sau o condamnă pe cea a inamicilor şi a emulilor, arareori lăudând-o. Însă Turgheniev nu a practicat doar „critica spontană”, ci a intervenit direct în dezbateri pe marginea problemelor de estetică, scriind articole, recenzii, studii consacrate scriitorilor din ţară şi străinătate. A ţinut conferinţe pe teme literare cu diferite prilejuri. Aceste diverse materiale, cât şi cele optsprezece volume de corespondenţă constituie o sursă inepuizabilă de familiarizare cu concepţiile lui estetice – clar şi direct formulate sau uneori expuse într-o admirabilă formă metaforică. În astfel de împrejurări critica lui poate fi numită – „artistică”.

Turgheniev era de părere că pluralitatea opiniilor introduce în critica literară spiritul benefic al dialogului, al polemicii, al opoziţiei şi contribuie astfel la dezvoltarea ei. Autorul *Unui cuib de nobili* a fost un *critic creator*, în sensul că a conferit criticii dimensiunea profunzimii şi a comparatismului în analiza operelor literare.

Evocând în *Amintiri despre Bielinski* moartea prematură a criticului venerat, Turgheniev regreta că „furiosul Vissarion” nu a mai apucat să vadă roadele „seminţelor puse de mâna” lui, să se bucure „de talentul poetic al lui L.N. Tolstoi, de forţa lui

[1] V.A. Nedzvedzki, G.V. Zâkova, *Русская литературная критика XVIII-XIX веков*, Aspekt-Press, Moscova 2008.

[2] Albert Thibaudet, *Fiziologia criticii,* Studiu introductiv, selecţie, traducere şi note de Savin Bratu, EPLU, Bucureşti, 1966, p. 80.

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

Ostrovski, de umorul lui Pisemski sau de satira lui Saltâkov" – adică de succesele literaturii naţionale din anii '50-'60.

Încă de la opera de debut, *Copilăria*, (1852) Turgheniev a remarcat „talentul de nădejde" al lui Tolstoi şi i-a sugerat lui Nekrasov (redactorul-şef al revistei „Sovremennik") „să-l îndemne să scrie", subliniind că numai figura unui personaj secundar, a „doamnei numite La Belle Flamande", din finalul povestirii „reprezintă o întreagă dramă". Şi adăuga: „spune-i [lui Tolstoi] – dacă aceasta îl interesează – „că îl salut, îi strâng călduros mâinile şi îl felicit"[1].

Ulterior i-a urmărit îndeaproape activitatea, s-a bucurat de fiecare succes al mai tânărului confrate, i-a călăuzit paşii „ca o dădacă", i-a recomandat să citească „operele capitale" ale marilor scriitori ai literaturii universale şi să reflecteze asupra artei şi mesajului lor. A contribuit direct la popularizarea scrierilor tolstoiene în Occident, publicând recenzii în revistele franceze şi engleze, semnalându-i traducerile din aceste ţări (intenţiona chiar să traducă personal, împreună cu Pauline Viardot, din povestirile tolstoiene în limba lui Voltaire). Autorul capodoperei *Război şi pace* – afirma Turgheniev – chiar de la începutul carierei literare „s-a instalat în rândul celor mai buni scriitori" şi nu-i rămâne decât să mai creeze o operă de valoarea *Adolescenţei*, care a produs „o impresie deosebită la Petersburg" şi a făcut adevărate furori la Paris, pentru „a ocupa primul loc ce îi aparţine de drept – şi care îl aşteaptă" (12, 168).

Povestirile inspirate de viaţa militară din Caucaz şi în special cele de războiul din Crimeea îl entuziasmează. Este măgulit pentru că tânărul prozator i-a dedicat nuvela *Tăierea pădurii*. Îl cunoaşte personal în 1855, când Tolstoi a venit într-o permisie de pe front. „Menirea dumitale este să fii literat, artist al ideilor şi al cuvintelor – îi spune Turgheniev (…). Arma dumitale este pana şi nu paloşul (…)- Muzelor nu le place agitaţia. În plus sunt şi geloase" (12, 193). „Ţin prea mult la literatura rusă – continuă Turgheniev – pentru a nutri dorinţa de a te şti cât mai departe de orice gloanţe zănatice".

Confidentului Annenkov îi comunica: „Au trecut peste două săptămâni de când Tolstoi se află la mine (…). Nu-ţi poţi închipui ce om plăcut şi minunat este". Remarca însă totodată că e „încăpăţânat ca un bivol". Făcând abstracţie de aceasta, l-a îndrăgit şi nutrea pentru el un sentiment „straniu, asemănător celui paternal" (12, 197). Îi aprecia în mod deosebit talentul şi întrezărea importanţa sa în literatura naţională. Curând însă au început să se manifeste serioase discordanţe în concepţiile lor care au dus la discuţii în contradictoriu şi la o răcire treptată a relaţiilor. Deocamdată corespondează şi îşi fac vizite, Spaskoe fiind aproape de Iasnaia Poliana.

În 1856, din Franţa, Turgheniev îi scrie: „Niciodată nu voi înceta să apreciez prietenia dumitale, deşi, am impresia că, din vina mea, fiecare dintre noi se va simţi stingherit în prezenţa celuilalt (...). Eşti unica persoană cu care am neînţelegeri. Şi aceasta s-a întâmplat deoarece nu am vrut să mă limitez la simple relaţii amicale. Am dorit să merg mai departe şi mai adânc, dar am procedat nechibzuit şi te-am supărat (...).

[1] I.S. Turgheniev, *Собрание сочинений. В двенадцати томах*, Moscova, 1958, vol. 12, p.124. În continuare citatele din această ediţie le vom da în text, indicând volumul şi pagina.

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

Observând greşeala, m-am retras poate prea în grabă; iată de ce a apărut între noi această „prăpastie" (…). Nu e cazul să inventăm alte motive. Dar să adăugăm că eu, fiind mai în vârstă decât dumneata, am mers pe un alt drum... *În afara intereselor literare* – sunt convins de aceasta – avem prea puţine puncte de contact (…). Prieteni, în felul în care concep ruşii prietenia (…), nu cred că vom putea deveni vreodată; dar fiecare dintre noi îl va stima pe celălalt şi se va bucura de succesele lui" (12, 210-211).

Era convins că se va încheia curând etapa de maturizare, „se va opri fierberea mustului" şi tulburelul se va transforma „într-o licoare demnă de cupele zeilor" (12, 234). Spera să-şi întindă atunci mâinile, căci „prăpastia" va deveni o simplă fisură, abia sesizabilă" (12, 246). Îi scria: „Se petrece la dumneata o evidentă schimbare (…). Eşti mai potolit, mai lucid (…), devii mai liber, te eliberezi de propriile-ţi concepţii şi idei preconcepute (…). Să dea Domnul ca orizontul dumitale să se lărgească în fiecare zi! Ţin la sisteme doar aceia care nu pot descoperi adevărul, care doresc să-l apuce de coadă. Sistemele seamănă cu coada adevărului, însă adevărul este ca o şopârlă; îţi lasă coada în mână, iar ea fuge; ştie bine că în scurtă vreme îi va creşte alta" (12, 261).

Îl sfătuia să studieze cât mai mult, să crească în profunzime şi să scrie. „Iar noi, cu timpul – îşi încheia Turgheniev scrisoarea cu o altă metaforă – , vom şedea la umbra dumitale şi îi vom lăuda frumuseţea şi răcoarea" (12, 263). Prietenului V.P. Botkin îi mărturisea bucuria de a urmări evoluţia lui Tolstoi, această personalitate artistică deosebit de complexă, care va desăvârşi şi va zugrăvi amplu ceea ce el, Turgheniev, doar a sugerat. Unui alt corespondent, Annenkov, îi spunea că nu a mai întâlnit asemenea oameni stranii ca Tolstoi şi nu-l prea înţelege, deşi caută să se posteze pe poziţiile lui. Şi preciza: „E un amestec de artist, boiernaş, calvinist, fanatic – ceva ce aminteşte de Rousseau (…). E o fiinţă de o moralitate exemplară şi în acelaşi timp nu prea simpatică" (12, 273). Îl sfătuia să renunţe la alte preocupări şi să se restrângă numai la aceea de scriitor. Şi îl întreba ce este el de fapt: ofiţer? filosof? întemeietor al unei noi religii? funcţionar? om de afaceri? Şirul întrebărilor a sporit în scurtă vreme, când acelaşi Annenkov i-a transmis ştirea despre un proiect silvic, înaintat de către Tolstoi la Ministerul domeniilor statului.

Pentru a-l convinge Turgheniev invoca şi un alt argument: epoca noastră – îi scria el – cere oricărui om să se specializeze într-un anumit domeniu. Iar specializarea exclude diletantismul. Or, din tot ce făcuse până atunci Tolstoi, ieşea la iveală diletantismul, „neobişnuit de talentat, dar tot diletantism rămânea".

Divergenţele de concepţii erau radicale. Pe Tolstoi, de exemplu, îl deranjau câteva articole ditirambice consacrate lui Bielinski în anii care au urmat încheierii „veacului crâncen", adică după moartea lui Nicolae I. Or, după cum se ştie, până atunci cenzura a interzis pomenirea numelui marelui critic în presă. Tonul laudativ, în asemenea circumstanţe, era deci firesc. Turgheniev nutrea sentimente de stimă şi admiraţie pentru Bielinski şi nu şi-a încălcat niciodată legămintele făcute în faţa prietenului de idei, dispărut prematur. Nu putea să fie de acord cu atitudinea lui Tolstoi – reprezentant al unei alte generaţii – care subestima importanţa rolului jucat de „furiosul Vissarion" în cristalizarea esteticii realismului.

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

Atitudinea lui Tolstoi putea să fi fost determinată şi de insistenţa lui Turgheniev în a-i indica lecturile necesare pentru a completa lacunele din cunoştinţele lui în domeniul literaturii universale. Astfel, în anul ruperii totale a relaţiilor pentru două decenii (1861), Turgheniev îi scria: în sfârşit, „iată că ţi-a plăcut şi *Faust* şi Homer. Poate va veni şi rândul lui Shakespeare" (12, 321), pe care a început să-l citească şi datorită lui Drujinin, traducător al dramelor shakespeareiene în limba rusă, de care Tolstoi se apropiase între timp.

„Dacă nu te abaţi de pe drumul pe care mergi – îi spunea Turgheniev – vei ajunge foarte departe. Îţi doresc sănătate, activitate – şi libertate, libertate spirituală" (12, 234). Afirma adesea că orice scriitor trebuie să se bucure de libertate în cel mai larg sens al cuvântului.

Apăruse atunci romanul *1805* – care reprezenta de fapt primele douăzeci şi opt de capitole din *Război şi pace*. Spre profunda dezamăgire a lui Turgheniev varianta aceasta nu i-a plăcut deloc. Îl considera „slab de tot, plictisitor şi nereuşit", deoarece – credea el – Tolstoi a abordat o temă nepotrivită pentru dânsul şi de aceea, toate neajunsurile lui au ieşit la vedere. În primul rând, condamna detalierea excesivă, sub pretextul redării adevărului, detalierea care nu-şi are locul pe fundalul amplu al romanului istoric (12, 355). I se părea totul „întâmplător şi inutil". Apoi constata absenţa trăsăturilor specifice ale epocii, a coloritului local. În sfârşit, releva „insuficienţa imaginaţiei şi naivitatea autorului" (12, 430). Lipsa libertăţii adevărate – afirma în altă parte Turgheniev – provenea din precaritatea cunoştinţelor din domeniul istoriei şi din ignorarea veridicităţii. „Fără libertate în cel mai larg sens – faţă de sine, faţă de ideile preconcepute şi sisteme, chiar şi faţă de propriu-ţi popor, faţă de propria-ţi istorie – este greu să-ţi imaginezi un artist autentic. Fără acest aer este greu să respiri" (10, 355) – scria Turgheniev. „Artistul care nu distinge albul de negru – dreapta de stânga – se află în pragul prăbuşirii" (12, 430).

Dezavuarea detalierii exagerate se datora principiului esenţial al esteticii turghenieviene – acela al concentrării maxime a discursului narativ. Detaliile abundente şi nesemnificante poetic distrag atenţia cititorului, creează sincope în povestire, încetinesc ritmul naraţiunii, ritm care trebuie să fie alert în permanenţă, şi nu contribuie la menţinerea interesului în timpul lecturii. Releva totodată omisiunea inxplicabilă a unei probleme foarte importante în epoca respectivă şi anume aceea a genezei mişcării decembriste.

Romanul *1805*, radical refăcut, a fost inclus în *Război şi pace* – operă apreciată cu totul altfel de către Turgheniev.

Într-o scrisoare către revista „Le XIX^{-e} siècle", cu prilejul traducerii romanului tipărit la Editura Hachette, el afirma: „*Război şi pace* este una din cele mai remarcabile opere ale timpului nostru (…). Prin forţa harului creator, poetic, el stă deasupra tuturor cărţilor apărute în literatura europeană începând cu anul 1840". Este o epopee, un roman istoric şi totodată un amplu tablou al vieţii şi moravurilor ruseşti de la începutul secolului „zugrăvit cu o mână de adevărat maestru. În faţa cititorului se desfăşoară o epocă întreagă, bogată în mari evenimente şi personalităţi (…). Maniera de tratare a

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

temei de către contele Tolstoi este atât originală, cât şi nouă (…). Este o mare operă a unui mare scriitor" (12, 211).

Turgheniev publică în „Le Temps" şi în „La Nouvelle Revue" articole biobibliografice, schiţează un portret fizic şi moral al romancierului, îi înmânează lui Flaubert un exemplar al operei şi transcrie pentru Tolstoi admiraţia confratelui francez. Iar prietenului I.N. Borisov îi comunica: „Am citit cu deosebită plăcere romanul lui Tolstoi, deşi nu sunt mulţumit de unele lucruri. Toată partea consacrată vieţii cotidiene (şi celei militare) este uimitoare: sunt pagini care nu vor dispărea cât timp va dăinui limba rusă" (12, 387). Însă îl nemulţumea creionarea personajelor, care i se păreau că „evoluează în salturi", cât şi vechea manieră de analiză psihologică, devenită o „monomanie" a lui Tolstoi. Bineînţeles, nu-l mulţumeau digresiunile pe tema fatalismului istoric. „E mare necaz când un autodidact, mai ales din stirpea lui Tolstoi, începe să filosofeze" – sublinia Turgheniev. Acest reproş ni se pare pe deplin justificat, dacă ne gândim că Turgheniev avea titlul de doctor în filosofie pe care a studiat-o cu reputaţi profesori la Universitatea din Berlin. I se plângea, de altfel, şi unui alt prieten – poetului A. Fet – că îl poţi citi cu plăcere pe Tolstoi „doar atunci când nu filosofează", deoarece filosofia lui i se părea „puerilă". În plus această filosofie, din păcate, îşi imprima pecetea şi pe unele personaje care „par întrucâtva trăznite" (12, 400).

După cum se ştie, Turgheniev a creat o serie de figuri ideale, încununate de „aura misterului feminin", fiind adeptul teoriei „la donna angelicata". Or, în *Război şi pace* personajele feminine sunt zugrăvite după concepţia „celor trei K": „Kinder, Küche, Kirche" (copii, bucătărie, biserică).

Dar dincolo de neajunsurile relevate – conchide Turgheniev – în *Război şi pace* „găseşti lucruri pe care nimeni în toată Europa, în afară de Tolstoi, nu e capabil să le scrie şi care pur şi simplu m-au entuziasmat" (12, 388).

În schimb cealaltă capodoperă a lui Tolstoi, *Anna Karenina*, (pe care nici nu o citise încă în întregime) nu l-a entuziasmat deloc, dimpotrivă. Nu a găsit aici nimic demn de laudă. A condamnat fără drept de apel influenţa nefastă asupra lui Tolstoi a societăţii moscovite retrograde: a nobilimii slavofile şi a „pravoslavnicelor domnişoare bătrâne". O altă cauză o vedea în solitudinea scriitorului şi în absenţa adevăratei şi deplinei libertăţi ideologice. „Oricât de mare ar fi talentul lui Tolstoi – afirma el – îi va veni foarte greu să scape din mlaştina moscovită în care s-a afundat. Ortodoxia, nobilimea, slavofilia, bârfele (…), ignoranţa, suficienţa, ofiţerimea, ura faţă de orice provine din străinătate (…) creează un adevărat haos! Şi în acest haos va sucomba negreşit un om de geniu" (12, 489).

Un alt aspect al creaţiei „anahoretului de la Iasnaia Poliana", la care s-a referit în repetate rânduri Turgheniev în corespondenţa sa, este acela al analizei psihologice. „Tolstoi nu ştie decât o singură modalitate de analiză psihologică, sau le ignoră voit [pe celelalte] (12, 387) – consideră el. Totuşi contemporanii au apreciat-o pozitiv. (De exemplu, Cernâşevski a numit-o „o dialectică a sufletului". Trebuie amintit încă un fapt: la publicarea trilogiei *Copilăria, Adolescenţa* şi *Tinereţea* (1852-1857), Dostoievski nu

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

revenise din ocnele siberiene şi nu-şi scrisese romanele în care a sondat până şi zonele abisale ale subconştientului uman şi a excelat în monologul interior polifonic).

Fireşte, Turgheniev nu se dispensa de acest procedeu important în creionarea profilului personajelor sale. Însă dezavua „piruetele pe un vârf de ac", (12, 525) deoarece ele nu duc la surprinderea evoluţiei caracterului, ci „constituie doar o veche manieră de a reda fluctuaţiile, vibraţiile aceluiaşi sentiment (…) de exemplu, îl iubesc, ba, de fapt, îl urăsc etc. Aceste cvasi-reflexii şi observaţii asupra propriilor sentimente au devenit plictisitoare!" (12, 387) – afirmă criticul.

Turgheniev practica în proza sa o analiză psihologică diferită. Nu se lansa în ample descrieri şi comentarii a sentimentelor eroilor săi, ci îi punea în situaţia ca ei înşişi prin gesturi, mişcări involuntare, priviri, replici, să dezvăluie ceea ce simt, cu alte cuvinte, folosea procedeul *nonlingual* în analiza psihologică şi îl considera mult mai eficient pentru a pătrunde în lumea interioară a personajelor şi, totodată, pentru a nu se abate de la concizia discursului narativ. Din acest punct de vedere Turgheniev este precursorul prozatorilor americani „comportamentişti" – Ernest Hemingway, Erskine Caldwell, Dos Passos ş.a.

Spre deosebire de mulţi comentatori, Turgheniev a apreciat *Confesiunea (Исповедь)* drept o operă minunată sub aspectul sincerităţii şi forţei de convingere, dar a relevat faptul că este structurată în întregime pe premise incorecte şi duce, în ultimă instanţă, la cea mai sumbră negare a oricărei vieţi omeneşti vii. Este un fel de nihilism *sui-generis*. „Tolstoi neagă arta, dar se înconjoară de artişti şi cu ce pot rămâne ei din convorbirile lor cu dânsul? Şi cu toate acestea Tolstoi pare a fi cel mai minunat om din Rusia contemporană" (12, 575-576) – îi scria Turgheniev în 1882 lui D.V. Grigorovici, iar în ultima sa scrisoare, de pe patul morţii, adresată lui Tolstoi, îşi exprima bucuria că i-a fost dat să fie contemporan cu el.

Тезисы

«Гении не проходят мимо критики, не оставив своих золотых следов» – утверждал Альбер Тибоде. Он имел в виду их «интуиции», «проблески ясновидения», изложенные в беседах, переписке, интимных журналах и мемуарах. Подобную критику Тибоде называл «спонтанной». Но не все великие художники – в том числе и Тургенев – ограничивались таким видом критики. Русский классик принял активное участие в обсуждении эстетических вопросов своего времени и в оценке творчества современников. В статьях, рецензиях, предисловиях, он изложил ясно свои концепции, – иногда в замечательной метафорической форме – считая обмен мнениями плодотворным, так как диалог, полемика, опозиция всегда способствуют развитию критики.

Отзывы о творчестве Толстого и его характере и воззрениях Тургенев выразил в ряде статей и особенно в переписке, начиная с дебютного произведения, – в связи с которым он писал Некрасову: «скажи ему, [Толстому] (…) что я его приветствую, кланяюсь и

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)

рукоплещу ему», – и кончая его шедеврами. О *Войне и мире* Тургенев утверждал: это «эпопея, исторический роман», широкое изображение русской общественной жизни, отличающееся оригинальной манерой. Рассказы и повести Толстого приводят Тургенева в «совершенный восторг». Еще в 1855 году он писал Толстому, что его «назначение – быть литератором, художником мысли и слова (…). Ваше орудие перо, а не сабля». Но Толстой не принял во внимание совет Тургенева. Вскоре обнаружилась непрмиримая противоположность их концепций, которая привела к столкновениям, а позже к полному прекращению отношений. Но это не помешало Тургеневу постоянно интересоваться эволюцией творчества Толстого, способствовать распространению его произведений на Западе и радоваться их успеху, тем более что Толстой, казалось, начал освобождаться от «собственных воззрений и предубеждений». Со временем, «если Вы не свихнетесь с дороги, по которой идете» – писал ему Тургенев – «мы будем сидеть под Вашей тенью – да и похваливать ее красоту и прохладу».

Он старался беспристрастно оценивать творчество более молодого собрата по перу. Будучи сторонником максимальной сжатости повествования, Тургенев порицал обильную детализацию в изображении жизни и героев, в психологическом анализе, отвергал филосовствование на исторические темы и, вообще, дилетантизм в этой сфере. Но вопреки данным отрицательным чертам, «есть в этом романе вещи, которых, кроме Толстого, никому в целой Европе не написать и которые побудили во мне озноб и жар восторга» – утверждал Тургенев. Не мог понять он странность такого человека, представляющего «смесь поэта, кальвиниста, фанатика, барича», основателя новой религии, офицера, служащего, лесовода и т.д. Но «каждого человека должно брать целиком» – считал Тургенев – и поэтому, исходя от сложности характера, занятий и мировоззрения Толстого, он пытался оценить объективно его творчество, а также его моральный и интеллектуальный профиль.

BDD-A24242 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:44 UTC)